

דף כו

'מאי שנא מגין היוצא מתחת הפטיש והזיק דחייב לשלם? התם ניחא ליה דלילול, הכא לא ניחא ליה דלילול' – יש מי שמפרש (ראב"ן – מובא בש"ך חו"מ תיה, ד) כפשוטם של דברים, שתלוי הדבר בכונת האדם, שבגין רוצה הוא שיעוף למרחק אבל ברקתא נוח לו שיפול במקומו ולא יעוף.

(וחילוק זה, אם כי הוא נאמר בגמרא לפי דעת רבינא הפותר את המנפץ מהרחקה, קיים הוא אף לשיטת מר בר רב אשי ומרימר שמחייבים את המנפץ בהרחקה (וכן פסקו הפוסקים) – לענין חיוב תשלומין. וזוה מובנת שיטת הרמב"ם שפסק לענין מנפץ פשתן שאם הזיק – פטור מלשלם, ואילו ב'ליבה ולבתו הרוח' (ב"ק ס, ע"ש) מחייבו לשלם. וטעמו, שפוסק לחייב בתשלומין ב'דינא דגרמי' (ושיטתו, כשיטת רש"י ועוד, ש'גרמי' ו'גרמא' – הכל אחד), אלא שאם אין נוח לו כלל שילך למרחק, אין כאן אפילו גדר 'גרמא'. – עפ"י הש"ך שם.

ויש שבארו שיטת הרמב"ם שאמנם בשני המקומות נידון כ'דינא דגרמי', אלא שכאן, ברקתא, אי אתה יכול לחייבו מדין 'אדם המזיק' כי אם מצד 'ממון המזיק', (שאינו דומה לאש ממש שאמר ר' יוחנן (ב"ק כ) 'אשו משום חציו', כי מצד מעשה האדם אין כאן נזק כלל, וכל הנידון לחייבו רק מצד 'אשו משום ממון', וכמו שאמרו שם שאם בעת הדלקת האש היתה גדר חוסמת, הרי 'כלו לו חציו'), וכיון שכך, הרי זה כ'גרמי דבהמתו' שפטור. – מובא ב'חדושי הגר"ח על הש"ס'.

ואולם התוס' כאן מפרשים שעיקר החילוק בין גין לרקתא, שהגין עף מכת מכת האדם גם ללא הרוח, ואילו הרקתא, לולא הרוח היה נופל במקומו, נמצא שיצירת ההזק כולה נעשתה ע"י הרוח ולא ע"י האדם. (וע"ע בשטמ"ק מהרשב"א. וצריך עיון לדבריהם מדוע תלו בגמרא בניחותא של האדם, הלא כל גין היוצא, יוצא מחמת תנועת המכה. ואפשר לפרש שזה שאמרו 'ניחא ליה דלילול' עיקר הכוונה שהגין נידון כ'אש' עוד בטרם נאחו בעץ, שהרי הוא מזיק וניחא ליה דלילול מכאן שלא יזיק – עפ"י חזון איש ב"ק ב, ד. וע"ש פירוש נוסף בסוגיא).

'אתו צפורי יתבי בדיקלי ונחתי בפרדיסא... אבל בגפנים בעינן טפי' – כתבו התוס' (וכן בהג"א ובמרדכי, והביא הרמ"א – חו"מ קנה, כה), שאין תביעת הרחקה אלא בשנטע דקלים גדולים, אבל אם זרע גרעין, כיון שהאילן גדל מאליו והנזק אינו בא מיד – אין זה 'גירי דיליה' ואינו חייב להרחיק. (דקיימא לן כר' יוסי).

ואולם הרמב"ן, הרא"ש והנמוקי יוסף נימקו את חיובו, משום שהאדם בהפרכתו את הצפורים מעל עציו, הרי הוא כמוליכם לגפנים של חברו, והרי זה מזיק בידים. (וכ"כ כמה ראשונים לעיל כג. גבי אומני ועורבי). וכתב ב'בית יוסף' (שם) שלדברי הרא"ש, גם בזרע גרעין צריך הרחקה, לפי שההזק בא בידים לעולם נחשב 'גירי דיליה', הגם שאינו בשעת פעולת הזריעה. (וע"ע בחזו"א ב"ב יד, בבאר שתי השיטות).

'אמר ליה: אנא לא קייצנא, דאמר רב האי דיקלא דטעין קבא אסור למקצייה...' – מבואר, שללא טענה זו, לעולם מוטל על המזיק לקוץ ולסלק נזקיו, וכן בכל מקום שנזכר שמסלק הזקיו, או סותם חלונו, כל הוצאות הסילוק – מממונו של המזיק ולא של הניזק. (עפ"י חזו"א ב"ב יב, יג ותמה ע"ד הדרישה – קעג).

וצ"ל שזה שאמרו כד: כה: 'קוצץ ונותן דמים' – שמשמע ש'קוצץ' אותו ש'נותן דמים' – הכוונה שיש זכות לניזק בקציעה, אך באמת יכול לחייב את המזיק לקצוץ).

– הרמב"ן (וכן צידד הרא"ש. וכ"כ בנמוקי יוסף) פרש, שרבא בר רב חנן חלק על דעתו של רב יוסף, וסבר שאין צריך להרחיק בין האילן לגפן יותר משתי אמות. (וכתב עוד, שלא סמך על דברי רב יוסף,

משום שת"ח המורה הלכה לאחר שבא מעשה לידו – אין שומעין לו. וע' בזה בקובץ שעורים). ולכך לא רצה הוא לקוצצו, שלפי דעתו שפטור מדין 'הרחקת נויקין', אם כן הרי הוא עובר בבל תשחית. אבל אילו היה חייב מדיני המשפט, להרחיק את עציו, 'הרי הוא מזיק ומצווה להרחיק את עצמו אפילו להפסיד כל מה שיש לו ולא יפסיד חבירו פרוטה', ואין כאן משום 'בל תשחית' כלל ועיקר. ואולם מדברי התוס' כאן (שהקשו ממה שהתירו להשחית במקום הפסד ונזק) נראה, שאף כאשר מצד דיני הרחקה, היה חייב, אעפ"כ היות שיש כאן משום איסור השחתה, שוב אין חוב לקצוץ, ואף איסור יש בדבר.

וכנראה סברתם, שאין לדחות איסור בל תשחית משום איסור מזיק, ועוד, הלא איסורא חמור מממונא, דאיתיהיב למחילה (כמו שאמרו כן לענין כבוד הבריות – בברכות יט). – עפ"י קובץ שעורים החו"א. (ואפשר אולי שנחלקו הרמב"ן והתוס' בגדר האיסור להזיק, אם ענינו כאיסור גזילה, והלא נראה ודאי שלא הותר לגזול כדי להינצל מאיסור בל תשחית, או גדרו כמצוה וחוב – ע' בזה בריש ב"ק – חוברת יד. ואולם יש לחלק בין מעשה נזק חייבי, של האדם או של ממונו המזיק, ובין דיני הרחקת נויקין בתוך שלו).

וזה שאמר לו 'מר אי ניהא ליה, ליקוץ' – אע"פ שלפי דעתו ושיטתו יש איסור בדבר וכיצד אומר לאחר לעשות זאת – יש להביא מכאן סמך לדברי האחרונים (ע' שו"ת המבי"ט – ח"א כא, ושו"ת כתב סופר – י"ד עז) שאדם הנוהג איסור בדבר כלשהו, אם משום סברת עצמו אם מפני שאוחז בשיטת המורים לאיסור, מותר לו ליתן משלו למי שנוהג היתר עפ"י הוראת המתירים, ואין בזה משום חשש ז'לפני עור לא תתן מכשול' ולא משום 'מסייע ביד עוברי עברה', שהרי חבירו עושה בהתר, על פי שיטת מסוימות. ואפילו כשהנותן בטוח שהדבר אסור, ולדעתו מי שמתיר אינו אלא טועה, אעפ"כ מסיק הכת"ס שם שמוותר. ואף כאן, לא נמנא רבא בר"ח להרשות את רב יוסף לקצוץ, אם לפי דעתו מותר הדבר. – עפ"י מנחת שלמה מד; נא, כג ד"ה באות י"ב. ושם התיר לקנות פירות שביעית (או ירקות שאין בהם משום איסור ספיחין) מחנוני המסתמך על 'התר המכירה' ומוכרם במשקל ומדידה, ולאכלם בקדושה, ואין בדבר משום הכשלה לחנוני באיסור סחורה – גם למי שאינו מסתמך על התר זה. (וע"ע בזה בשו"ת 'שבט הקהתי'). ואולם מובא בשם הגאון ר"ש קלוגר (בשו"ת טוב טעם ודעת – מאכלי עכו"ם, ה) שלכך הוסיף רבא בר חנן הא דלא שכיב... לומר שכל מניעתו מפני חשש סכנה ולא משום איסור ממש, ולכך אמר לרב יוסף, אם אינך חושש לסכנה – קוץ אתה. וע' בבאור דבריו ב'אור הישר' כאן).

ואולם, יש מי שכתב הסבר מחודש בדברי הגמרא: המשחית דבר שלו מפני תועלת עצמו – אין בדבר משום השחתה, וכעין קציצת אילן פרי כאשר אין הרווח שווה לו בנזק, אלא גורם לו הפסדים. ואולם, אם עושה בשל עצמו השחתה מפני תועלת זולתו, עדיין מגדר השחתה לא יצא. ולכך לא היה רוצה הוא בעצמו לקצוץ, אלא אם רב יוסף יקצוץ – הלא באמת מותר לו, שלגביו אין זו השחתה. (כן באר בספר 'בית ישי' – ב, הערה ג – במוסגר. ובוה תירץ קושית התוס'. אכן מדהתוס' לא משמע שסוברים כן, ואף מהרמב"ן והרא"ש אין נראה כן, שלפי"ז אין צורך לומר שרבר"ח פליג וסבר שאין צריך להרחיק. אמנם, מלשון הגהות אשרי נראה כן, שפסק כרבא בר"ח, לפי ששתק רב יוסף והודה לו, ומשמע בדבריו שאע"פ שאין המזיק חייב לקוץ, אבל אין איסור על הניזק לקצוץ, וכבר תמה על כך בחו"א (ב"ב יד, ו), 'זה אינו מבואר, דממה נפשך, אי יש איסור משום בל תשחית, מאן התיר לו לניזק, ואם אין איסור, למה אין חייב המזיק לקצוץ').

(ע"ב) 'אמר עולא: אילן הסמוך למצר בתוך שש עשרה אמת – גזלן הוא ואין מביאין ממנו בכורים' – שיטת רש"י ור"י, שאין כאן איסור ממוני, אלא שמפני שהאילן יונק גם מקרקע חברו, אין בזה חיוב בכורים, שאין כאן 'מארצך' באופן מחלט. (ולשיטה זו, תקנת יהושע המבוארת להלן, לא נצרכה לתת רשות לסמוך, אלא שנתן קנין לזכות יניקה בקרקע של השכן, וממילא יש כאן 'ארצך' – וע' קהלות יעקב טז). ושיטת רבנו חננאל, שלדעת עולא יש כאן איסור גזל. וממה ששנינו במשנה שאינו מרחיק אלא

בכדי עבודת הכרם – מעמיד עולא, כשמפסיק צונמא, ואין השורשים חודרים ויונקים מקרקע חברו. ולכך אינו מביא בכורים, שאין מביאין גזל על גבי המזבח, דכתיב 'אני ה' שונא גזל בעולה'. (ויש לדון בדבריו אם הכוונה שהפירות עצמם נידונים כגזולים, שהרי יש בהם חלק מיניקת חברו, או לפי שהאדם נעשה גזלן בנטיעה זו – צידד בזה בשערי ישר' שער ג, סוף פרק כה).

ולהלן (כו:): אמר ר' יוחנן שמתנאים שהתנה יהושע בחלוקת הארץ, שיהא סומך אילנו ומביא ביכורים. ועולא שאמר שהרי זה 'גזלן', סבר שלא התנה יהושע בכך – כן כתב הרשב"א. ויש מי שכתב (ע' שטמ"ק). לשיטת רש"י ותוס', שלעולא מותר לסמוך רק שאינו מביא ביכורים, שגם לעולא התנה יהושע שיהא מותר לסמוך, אלא שעדיין אין זה 'ארצך' ואין כאן חיוב ביכורים.

(א.) ע' בבאור הענין בחדושי מרן ר"ז הלוי – תרומות א, כד. וראה במה שתמה ב'בית ישי' א, הערה ב. וראה עוד בבאור שיטות רש"י ור"ח בספר 'חות בנימין' לגר"ש ישראלי שליט"א – סי' צא.

ב. משמע מדברי הרמב"ן, שללא תנאי יהושע, (שלחלכה, תנאים שהתנה יהושע קיימים אף בחו"ל), חייב להרחיק אילנו ממצר חברו, כדי ששרשיו לא יכנסו וינקו משל חברו, ואפילו לר' יוסי, לפי שאינו ענין לדיני הרחיק נויקין, אלא הוא בכלל הגזולים. ואולם מדברי התוס' משמע שאף ללא תנאי יהושע אין בדבר משום גזל. והאריך לבאר סברת הדבר בשו"ת אגרות משה – יו"ד ח"ג קכג. וע"ע חו"א ב"ב יא, א – מצוטט לעיל בריש פרקין).

דף כז

'אכתי פש ליה פלגא דאמתא, היינו דלא דק ולחומרא לא דק' – העולה מכאן (ערש"י ותוס'), ששיעור יניקת האילן הוא עיגול בקוטר ל"ג אמה ושליש. וזה ששנו (שביעית א, ב): 'איזהו שדה אילן (שחורשין אותו ערב שביעית עד העצרת) – כל שלשה אילנות לבית סאה' – רצה לומר, שהשטח הכולל של הקרקע מסביב לשלשת האילנות, יהיה בשטח בית סאה – 2500 אמה.

הלכך, כאשר יש בין אילן לאילן ל"ג אמה ושליש, הרי ששטח יניקת כל אילן מגיע לשטח היניקה של חברו, והרי הם נחשבים כנטועים ב'בית סאה'. אבל אם הם מרוחקים יותר – אין מצטרפין ואין כאן 'שדה אילן' ואסור לחרוש סביבו עד עצרת אלא כמלא אורה וסלו. וכן אם הם קרובים יותר משיעור זה – אין כאן בית סאה נטוע, שמפני קירובם אינם תופסים בית סאה.

ונראה שאין חילוק אם אותם ג' אילנות נטועים בשורה או כמין דל"ת. ולא פורש אם חורשים בעיגול סביב כל אילן או לא הטריחו בכך, וחורשין בית סאה בריבוע. (עפ"י חו"א שביעית יז, ד).

ולענין עשר נטיעות, החמירו שלא ליתן יניקתם בריוח, וחשבו למספיק ט' אמה סביב כל נטיעה, שזו יניקה המספקת באופן ממוצע. ופרשו ראשונים, לפי שנטיעה יונקת פחות מאילן בוגר. ואולם לענין דיני כלאים, נתנו שיעורים מצופפים יותר, להיות עליו שם 'כרם', ולדעת ר' מאיר ור' שמעון (כלאים ד, ט), אפילו בשמונה אמות ריוח בין האילנות מפסיד צורת כרם. והטעם בכל זה – לפי שמנהג בני אדם לצופף האילנות בקרוב האפשרי, הגם ששיעור היניקה גדול יותר. והדינים נקבעו בהתאם לשני הנתונים הללו – טבע היניקה, והנהגת בני אדם. הלכך, לענין ביכורים הולכים אחר טבע היניקה לגמרי. וכן הקלו לענין חרישת האילן בערב שביעית עד עצרת. ולענין כלאים סמכו ביותר על מנהג בני אדם בנטיעתם. (עפ"י חו"א ב"ב לקוטים, כא).

'רבי עקיבא אומר: קרקע כל שהוא חייב בפאה ובכורים...' – 'בירוש' (פ"ג דפאה) מביא ברייתא 'תני: והראיון', ובעקבות זה קאמרי כמה אמוראים דמי שאין לו קרקע פטור מן הראי', והכי קאמר ר' אמי בבבלי, (פסחים ה:). והרמב"ם השמיט זה כדרכו לפסוק כהמשניות, והמשנה לא הזכירה והראיון'. (מהגר"א נבצל שליט"א)